

XITOIY TILIDA LEKSIKOLOGIYANING SIVILIZATSIYASI

Ro'zmatova Sabrina Ashurmatovna

sabrina.ruzmatova77@icloud.com

+998-33-052-27-18

*Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
Xitoyshunoslik fakulteti, Xitoy Filologiyasi
kafedrası 2-kurs talabasi.*

Ilmiy rahbar: Sultanova Lola Akmalovna

*Toshkent Davlat Sharqshunoslik Universiteti
Xitoyshunoslik fakulteti (PhD)*

Annotatsiya: Ushbu maqola xitoy tili leksikologiyasi haqida umumiy ma'lumotlar, xitoy tilidagi so'z larning leksik va semantik xususiyatlari, xitoy tilining asosiy leksik birliklari, xitoy tili leksikografiyasi va uning mazmuni, xitoy tili lug'atlari haqida ma'lumot berish hamda xitoy leksikologiyasining qadimdan to hozirga qadar shakllanayotgan davrlaridan iborat. Shu bilan bir qatorda buyuk akademiklarning fikr mulohazalari keltirilib o'tilgan.

Kalit so'zlar: leksika, leksikologiya, xitoy tili leksikologiyasi, umumiy leksikologiya, maxsus leksikologiya, leksikologiya bo'limlari, leksikologiya turlari, Akademik V.V. Vinogradov, Sun Changsyuy, Zhongshan da Qidian lug'ati, Xitoy lingvistik jurnallari, 5174 leksik birlik.

Leksikologiya - bu lingvistik fan hisoblanib, lug'at tarkibi va tilning frazeologik fondi haqidagi sistematik bilimlarni o'rganuvchi fandır. Leksik birliklar va turg'unbirikmalarning semantik va struktur, hamda funksional - uslubiy xususiyatlari leksikologiyaning predmeti hisoblanadi, tilshunoslikning alohida bo'limi sifatida leksikologiya mazkur tushunchalarni o'rganadi va tekshiradi' Leksikologiyaning mazmuni va asosiy vazifalari bo'lib til leksikasi va frazeologiyasini o'rganish, tizimlashtirish va ilmiy tavsiflash hisoblanadi. Leksikologiya so'z va frazeologizmlarning kelib chiqishi, semantikasi, strukturasi va funksiyalari, bundan tashqari ularning tilning leksik - frazeologik tizimida tutgan o'rnini o'rganadi. Tilshunoslikda leksikologiyani muayyan maqsad va vazifalariga tayangan holda umumiy va maxsus, tarixiy (diaxronik) va tasviriy (sinxronik), hamda qiyosiy leksikologiyaga ajratiladi. Umumiy leksikologiya har xil tillarning leksik-frazeologik tizimlarini o'rganish va tasvirlash bilan shug'ullansa, maxsus leksikologiya ma'lum bir tilning holatigagina xos bo'lgan leksik-frazeologik tizimga izoh berishi mumkin. Umumiy leksikologiya kabi maxsus leksikologiya ham tilning

hozirgi zamonga doir leksik - frazeologik tizimi haqida ma'lumot berishi mumkin. Bunday leksikologiyani tasviriy yoki sinxronik leksikologiya deb atash qabul qilingan. Agar leksikologiya leksik tarkib va frazeologik fondni tarixiy jarayonga asoslangan holda o'rgansa, u tarixiy yoki diaxronik leksikologiya deb yuritiladi. Qiyosiy leksikologiyaga kelsak, u har xil tillaming leksik-frazeologik tizimlarini bir-biriga qiyoslash yo'li orqali o'rganadi.

Leksikologiyaning quyidagi bo'limlari mavjud:

So'z yasalishi.

Semasiologiya.

Frazeologiya.

Tilshunoslikning so'z yasalishi bo'limi birmuncha yosh ilmlardan hisoblanadi. Shuning uchun uning lingvistik fanlar (yoki qonun-qoidalar) orasidagi o'rni aniq belgilanmagan. So'z yasalishi leksikologiyaning yoki grammatikaning bir bo'limi bo'lib hisoblanadi. Ba'zida so'z yasalishini tilshunoslikka oid bo'lgan, grammatika va leksikologiya bilan chambarchas bog'liq, alohida bir fan bo'lib qabul qilinadi. Akademik V.V. Vinogradov so'z yasalishi haqida bunday deydi: "Morfologiyaning bir qismi bo'lib, so'z yasalishi usullarini o'rganadi va izohlaydi, uni leksikologiya, ya'ni lug'at haqidagi, tilning leksik tizimi o'zgarish qonuniyatlari haqidagi ta'lim tarkibiga ham kiritish mumkin". Hozirgi kunda bir mulohaza borki, bunda so'z yasalishi o'rni muayyan tilning leksik-grammatik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda aniqlanadi va u har xil tillarda turlicha bo'lishi mumkin.

"Xitoy tilining leksikasi" asarining muallifi Sun Changsyuy xitoy tili leksikasining o'rganilishi uzoq tarixga ega bo'lsa-da, shunga qaramay, xitoy tili leksikologiyasi alohida fan sifatida ancha kech shakllanganligi haqida ma'lumot beradi. Bir necha yuz yillar davomida xitoy tilining lug'aviy tarkibini o'rganish, lug'atlarni tuzish ishlarini hisobga olmagan holda, Xitoyda qadimgi va o'rta asrlarda mavjud bo'lgan filologiyaning bir tarmog'i - xungü (sxoliastika) doirasida olib borilgan. "Bu fan qadimda mavjud bo'lgan, keyinchalik esa yo'golib ketgan yoki o'zgarishga uchragan narsa yoki hodisalarga tushuncha berish, so'zlarning ma'nosini,

ularning mazmun-mohiyatini tushuntirish yoki oddiygina tarjima qilish orqali izohlab berish bilan shug'ullangan". O'sha vaqtlarda leksikologiyaning amaliy muammolariga bag' ishlangan ishlar olib borilmagan, xitoy tilining leksik-semantik tizimiga izoh berish uchun hech qanday izlanishlar ham olib borilmagan. Leksikologiyaga oid ishlar faqat XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab vujudga kela boshladi. Xitoy tilining leksikologiyasiga oid bo'lgan ko'p magolalar 50-60 yillarda XXRning lingvistik jurnallari sahifalarida chop etilgan. Hozirgi xitoy lingvistik adabiyotlarida leksikologiyaning asosiy tushunchalaridan bo'lgan so'z, leksika (lug'at tarkibi), leksikologiya mos ravishda quyidagi atamalar bilan ifodalanadi: cíhuixué.

Leksikologiyaning asosiy bo'limlari ham o'ziga xos terminologik belgilarga ega: so'z yasalishi - fǎ yǎn gòu cǐ fǎ, semasiologiya-cíyixué, frazeologiya - shúyǔ, leksikografiya - cǐdiǎn xué. Xitoy so'z va frazeologizmlari - bu juda murakkab va shu bilan birga, mavjud gonun-goidalarga asoslangan holda taraqqiy etadigan xilma-xil vositalar tizimidir. Xitoy tili so'z boyligi jihatidan dunyodagi eng boy bo'lgan tillardan biri hisoblanadi. Quyidagi misollar xitoy tilining lug'at tarkibi naqadar boyligini isbotlaydi. "Zhong shang da cidian" lug'atiga taxminan 600 mingga yaqin so'z va frazeologizmlar kiritilgan. Mazkur lug'atning "yi" - "bir" so'ziga bag' ishlangan maqolasining o'zigina 5174 leksik birliklarni o'z ichiga oladi. Xitoy tili leksikasi rivojlanishining asosiy qonuniyati, boshqa tillardagi kabi - lug'at tarkibining tinimsiz to'lib borishidir. Lekin, buni qarama-qarshi bir jarayonning, ya'ni ba'zi-bir leksik birliklarning yo'qolishi mavjud bo'lsa ham, u xitoy tili leksik tizimining rivojlanishiga to'sqin bo'la olmaydi. Xitoy xalqi ming yillar davomida o'z tilining lug'at tarkibini va frazeologik fondini yaratib, taraqqiy ettirgan. Hozirda mavjud bo'lgan xitoy tilining leksik-frazeologik tizimi, uzoq va murakkab rivojlanish yo'lini bosib o'tgandan keyin, lingvistik ilmning asosiy gismlaridan biri hisoblanib, o'ziga xos bo'lgan struktur-semantik va funksional-stilistik faktlar va voqealarni ichiga olgan, ajoyib va takrorlanmas keng sohadir. Tasviriy (sinxronik) leksikologiya grammatika va uslubiyat bilan uzviy bog'liq va o'zaro ta'sir etib turgan

holda, mazkur lingvistik fanlar tomonidan o'rganiladigan voqea-hodisalar va faktlarni chuqur izohlab, yanada yorginroq tasvirlab berishga ko'maklashadi. Tasviriy leksikologiya ko'p tarmoqli ta'limot bo'lib, o'z ichiga so'z yasalishi, semasiologiya, frazeologiya, leksikografiya bo'lim-larini oladi. Bundan tashqari u lug'at tarkibi klassifikatsivasi (tasnifi) haqidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olishi kerak. Tabiiyki, leksikologiyaning asosiy muammolariga bag'ishlangan asarlar ham, xitoy tilining leksik-semantik tizimini tavsiflashga mo'ljallangan maxsus tadqiqotlar ham bo'lmagan. Aslida leksikologik asarlar faqat XX asrda, asosan, asrning ikkinchi yarmida paydo bo'la boshlaydi. Xitoy tilining leksikologiyasiga oid ko'plab maqolalar mavjud edi. 50-60-yillarda Xitoy lingvistik jurnallari sahifalarida nashr etilgan. Zamonaviy xitoy lingvistik adabiyotida leksikologiyaning so'z, lug'at (leksika zaxirasi, lug'at), leksikologiya kabi tushunchalari mos ravishda quyidagi atamalar bilan belgilanadi: Xitoy tilining so'zlari va frazeologik birliklari o'z qonunlariga muvofiq mavjud bo'lgan va rivojlanadigan turli xil vositalarning murakkab va ayni paytda juda harakatchan tizimidir. So'zlar soni bo'yicha xitoy tili dunyodagi eng boy tillardan biridir. Xitoy tilining ulkan leksik boyligini quyidagi ma'lumotlar yaqqol ko'rsatib turibdi. Xitoy tili lug'atini rivojlantirishning asosiy qonuniyati, har qanday boshqa til kabi, - bu lug'atni doimiy ravishda to'ldirish - tarkibi. Garchi tilda ma'lum miqdordagi leksik birliklarning yo'qolishi bilan tavsiflangan qarama-qarshi jarayon sodir bo'lsa-da, bu xitoy tilining leksik tizimining rivojlanishidagi eng umumiy tendentsiyani sezilarli darajada o'zgartirmaydi. Xitoy xalqi bir necha ming yillar davomida o'z tilining lug'at va frazeologik fondini yaratib, takomillashtirib kelmoqda. Bugungi kunda xitoy tilining leksik-frazeologik tizimi uzoq va mashaqqatli rivojlanish yo'lini bosib o'tib, tilshunoslik uchun katta qiziqish uyg'otadigan struktur-semantik va funksional-stilistik fakt va hodisalarning eng keng va o'ziga xos yo'nalishi hisoblanadi. Xitoy tilining tavsifiy (sinxron) leksikologiyasi grammatika va stilistika bilan chambarchas bog'langan va har tomonlama o'zaro ta'sir qilgan holda, hodisa va faktlarni chuqurroq tushunishga va to'g'ri talqin qilishga yordam beradi. ushbu

tilshunoslik fanlari tomonidan o'rganiladi. Tasviriy leksikologiya ko'p qirrali fan bo'lib, so'z yasalishi, semasiologiya, frazeologiya, leksikografiya kabi bo'limlarni o'z ichiga oladi. Lug'at va semantik morfemalarni bog'laydigan "so'zlar" ga asoslangan ushbu kitob zamonaviy xitoy leksikologiyasini o'rganish bo'yicha tizimli va chuqur tahlil qiladi. Birinchidan, xitoy tilidagi lug'at, so'z va semantik morfemalarning ta'riflari va xossalari aniqlab beradi. Keyin xitoycha so'zlarning tuzilish shakllari tekshiriladi. Ta'kidlash joizki, mazkur tadqiqot so'z yasalishi va leksik morfologiyani birinchilardan bo'lib ajratadi. Unda so'z yasalishi neologizmlarning qanday yasalishini o'rganishini, leksik morfologiya esa semantik morfemalarning bir-biri bilan qo'shib ketish usullarini nazarda tutadi. Unda so'z ma'nosi va uning klasterlashuvi haqida so'z ma'nosi va tushuncha o'rtasidagi bog'liqlik hamda klasterlash mezonlari va tamoyillari muhokama qilinadi. Xususan, monosemalar, polisemalar, sinonimlar, yaqin sinonimlar, antonimlar va hokazolarni, jumladan, ularning xususiyatlari va turlarini o'rganadi. Nihoyat, u so'z ma'nosining evolyutsiyasi va uning qonuniyatlarini hamda lug'atning dinamik shaklini o'rganadi. Ushbu kitob tilshunoslik, xususan, xitoy tili leksikologiyasi sohasidagi olimlar va talabalar uchun qimmatli qo'llanma bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sultanova Lola Akmalovna-Xitoy tili leksikologiyasi- T:Toshkent, 2015
2. "Gorelov V.I. Zamonaviy xitoy tilining leksikologiyasi. - M., 1984. - B.5.
3. Горелов В. И.- Лексикология китайского языка: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2103 «Иностр. яз.».- М.: Просвещение, 1984. -- .216 с.
4. Ленин В. И. Философские тетради. -- Поли. собр. соч., т. 29, с. 246.
5. * Ленин В. И. Философские тетради. -- Полн. собр. соч., т. 29, с. 74.
6. *孙常叙。汉语词汇。长春，1956年，叙言，1頁。
7. *** Яхонтов С. Е. История языкознания в Китае (I тыс. до н. э.
8. I тыс. н. э.). -- В кн.: История лингвистических учений: Древний мир. Л., 1980, с. 92
9. +楊欣安。現代汉语，第二册。重庆，1957年，62頁。
10. docviewer.yandex.ru
11. <http://www.google.com>